

<https://coth.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Comparative Theology

E-ISSN: 2322-3421

Document Type: Research Paper

Vol. 13, Issue 2, No.28, Autumn & Winter 2022-2023 pp.99-116

Receive: 31/10/2022

Accepted: 08/02/2023

Analysis of the Concept of Confidence and Trust in God from Sadrul Matalhin's Point of View and Its Relationship with the Psychological Concept of Self-confidence

Mohammad Javad Pashaei*

Assistant Professor, Department of Islamic Philosophy and Wisdom Department, Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran
mjpashaei@shahed.ac.ir

Masoud Nooralizadeh Mianaji

Assistant Professor, Department of Psychology Department, Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran
mnour@Shahed.ac.ir

Extended Abstract

The doctrine of monotheism is the most important doctrine that sheds light on all areas of religion, i.e. rulings, morals, and beliefs, at the head of Islamic teachings. Moreover, the importance of the doctrines of confidence and trust should also be seen under the importance and dignity of the doctrine of monotheism because the believer, with trust, considers God to be the only effective force in existence and relies on Him alone in the affairs of his life. This research tries to obtain an accurate reading of the psychological concept of self-confidence by using the descriptive-analytical method and benefiting from the techniques and tools available, after studying the doctrine of confidence from the perspective of Sadrul Matalhin.

For the accurate interpretation of confidence and trust from Mullah Sadra's point of view, it is necessary to reveal how it is combined with the psychological concept of self-confidence. Although in psychology, self-confidence is presented in a neutral and unvalued way as an important factor in mental health, with a negative perception of this concept, the sum between self-confidence and trust becomes impossible because such a person, in the chain of causes, does not give dignity to God, and without the need to trust God, sometimes he rules over existence and destiny.

*Corresponding author

Pashaei, M. J., & Nooralizadeh, M. (2023). Analysis of the concept of confidence in God from Sadrul Matalhin's point of view and its relationship with the psychological concept of self-confidence. *Comparative Theology*, 13(2), 99-116.

2322-3421 / © 2022

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/coth.2023.135584.1768>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20089651.1401.13.28.2.9>

However, in the positive perception of the concept of self-confidence, which is close to self-esteem and self-efficacy, Mutawakkul (trustee) sees his capabilities as a tool to get rid of pests such as self-deprecation, weakness, and laziness. However, in the way of matching and summing trust and self-confidence according to Sadra's principles, self-confidence should be considered to be combined only with some levels of trust, and in others it is irrelevant. In other words, in explaining the degrees of trust, Mulla Sadra considers the lowest level of trust to be when the person who trusts in it trusts God like others. Therefore, the justified meaning can be considered for self-confidence. According to Mulla Sadra, the highest degree of trust is the moment when the person trusts in God for all causes.

Mulla Sadra's conclusion is that on the one hand, many things in the world arise through mediation; on the other hand, all those means are channels of God. Even though the causes are considered to be causal, they are not given independence to become a force within the divine power. Also, in the negative perception of self-confidence, the sum between self-confidence and trust becomes impossible. Because such a person, in the chain of causes, does not give any dignity to God and does not need to trust God. According to Mulla Sadra's view, self-confidence should be considered a low and medium level of collectable trust. At the highest level of trust, it is no longer possible in the sense of longitudinal causality, numerical causality, or any other meaning.

Keywords: Confidence in God, Self-confidence, Self-esteem, Self-efficacy, Unification of Acts.

References

- Al-Majlesi, M. B. (n.d). *Bihar al-Anvar*. Beirut: Dar Ihya Al-Turath al-Arabi.
- Al-Tabatabaei, M. H. (n.d). *Bidayat al-hikmah*. Qom: Al-Nashar al-Islami Foundation, Affiliated to Jama'ah al-Madrasin.
- Amadi, A. V. M. (2020). *Commentary on Jamal al-Din Mohagheq Khansari on Gharr al-hakm and dorr al-kalam*. Tehran: Tehran University Press.
- Ashtiani, J. (Ed.) (1997). *The letters of Hakim Sabzevari*. Tehran: Osveh Mahal Publication.
- Ashtiani, S. J. (1991). *Commentary on Qaysari's introduction to fuss al-hakm*. Tehran: Amir Kabir Publication.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Berman, C. W. (2019). *Personality disorders based on DSM-5 and dimensional model: A practical guide for psychiatrists and psychologists*. Translated by Azadeh Mahvelati and Ali Fathi Ashtiani. Tehran: Besat Publication.
- Blum, C. A., Borglund, S., & Parcells, D. (2010). High-fidelity nursing simulation: Impact on student self-confidence and clinical competence. *International Journal of Nursing Education Scholarship*, 7(1), 1-14.
- Edwards, K. J. (2016). *ISBARR communication workshop and its effect on novice baccalaureate nursing students' self-confidence*. PHD Thesis, Colorado State University-Pueblo.
- Eslami, H. (2008). *Self-confidence*. Tehran: Imam Khomeini Editing and Publishing Institute.
- Farahidi, K. (1993). *Al-Ain*. Qom: Al-Nashar al-Islami Institute.
- Feist, J., Feist, G. J., & Roberts, T. A. (2019). *Theories of personality*. Translated by Yahya Seyed Mohammadi. Tehran: Ravan Publishing House.
- Hassanzadeh Amoli, H. (Ed.) (1990). *Sabzevari's sharh al-manzoomah*. Tehran: Nab Publication.
- Hassanzadeh Amoli, H. (2006). *Lessons on self-knowledge*. Qom: Alif Lam Mim Publication.

- Ibn Arabi, M. A. (1946). *Fuss al-hekam*. Cairo: Dar Ihiya al-Kutub al-Arabiya.
- Ibn Manzoor, M. M. (1993). *Lasan al-Arab*. Third Edition. Beirut: Dar Sadir.
- Irvani, J., & Emadi, A. (2013). Analyzing the framework and indicators of self-confidence in the light of Quranic teachings. *Quranic Doctrines (Razavi University of Islamic Sciences)*, (18), 25-50.
- Islami Nasab, A. (1994). *Psychology of self-confidence*. Tehran: Mehrdad Publication.
- Khajawi, M. (Ed.) (1984). *Mulla Sadra's mafatih al-ghayb*. Tehran: Institute of Cultural Studies and Research.
- Khajawi, M. (Ed.) (1987). *Mulla Sadra's sharh usul al-kafi*. Tehran: Institute of Cultural Studies and Research.
- Khosrowshahi, H. (Ed.) (2008). *Al-Tabatabaei's Teachings of Islam*. Qom: Boostan Ketab Institute.
- Koleini, M. Y. (1992). *Al-kafi*. Beirut: Dar al-Adhwa.
- Lavasani, S. M., & Azarbaijani, M. (2012). Self-confidence model in Islamic ethics. *Bi-Quarterly Journal of Islamic Studies and Psychology*, 6(10), 119-137.
- Lubbers, J., & Rossman, C. (2016). The effects of pediatric community simulation experience on the self-confidence and satisfaction of baccalaureate nursing students: A quasi-experimental study. *Nurse Education Today*, 39, 93-98.
- Moayedi, M. (Ed.) (1982). *Mulla Sadra's eqazz al -naimin*. Tehran: Institute of Cultural Studies and Research.
- Moghri Fayoumi, A. M. A. (1928). *Al-masbah al-munir fi gharib al-sharh al-kabir lel rafi'i*. Cairo: Al-Muttabah Al-Amiriyah.
- Morovati, S., & Behrouz, F. (2016). Semantics of the word Self-confidence in Qur'an and Hadith. *Research Journal of Quranic Studies*, 7(27), 107-132.
- Mostafavi, H. (1989). *Al-tahqiq fi kalamat al-Qur'an al-Karim*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Mulla Sadra (n.d). *Al-Hikma al-Muttaaliyyah fi Al-Isfar al-Uqliyyah al-Arbaeh*. Beirut: Dar al-Ihya al-Turath al-Arabi.
- Mulla Sadra (n.d). *Tafsir al-Qur'an al-Karim*. Qom: Bidar Publishing House.
- Naraghi, M. M. (1963). *Jame al-saadat*. Fourth Edition. Beirut: Alami Press.
- Pashaei, M. J., & Saidi, M. (2021). Recognizing the types of prayer and its function in confronting evil with emphasis on the views of Ibn Arabi. *Scientific Research Journal of Mystical Studies*, 17(33), 73-94.
- Rezghi, R. (Ed.) (2013). *Javadi Amoli's tafsir tasnim*. Qom: Isra'a Publishing House.
- Saadipour, E. (2011). *Methods of increasing self-esteem in children and adolescents*. Tehran: Publication of the Parents and Teachers Association.
- Schultz, D. P., & Shultz, S. E. (2021). *Personality theories*. Translated by Yahya Seyed Mohammadi. Tehran: Virayesh Publication.
- Shrauger, J. S., & Schohn, M. (1995). Self-confidence in college students: Conceptualization measurement, and behavioral implications. *Assessment*, 2(3), 255-278.
- Shojaei, M. S. (2004). *Trust in God, a path to self-respect and mental health*. Qom: Publishing Center of Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Smiles, S. (2001). *Self-confidence*. Translated by Ali Dashti. Tehran: Qalam Ashna Publishing and Research

Center.

- Tafarodi, R. W., & Swann Jr, W. B. (1995). Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure. *Journal of Personality Assessment*, 65(2), 322–342.
- *The Holy Quran*.
- Tusi, M. H. (n.d). *Al-tabyan fi tafsir al-Qur'an*. First Edition. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Uglanova, E. (2014). Self-confidence. In: Michalos, A.C. (eds) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Springer, Dordrecht.
- Van Dyk, J., Siedlecki, S. L., & Fitzpatrick, J. J. (2016). Frontline nurse managers' confidence and self-efficacy. *Journal of Nursing Management*, 24(4), 533-539.
- White, K. A. (2009). Self-confidence: A concept analysis. *Nursing Forum*, 44(2), 103–114.
- Yazdan Panah, S. Y., & Anzali, S. A. (2010). *The basics and principles of theoretical mysticism*. Second Edition. Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute.

تحلیل مفهوم توکل از نگاه صدرالمتهلین و نسبت آن با مفهوم روان‌شناختی اعتمادبه‌نفس

محمدجواد پاشایی*، استادیار گروه فلسفه و حکمت اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

mjpashaei@shahed.ac.ir

مسعود نورعلیزاده میانجی، استادیار گروه روانشناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

mnour@Shahed.ac.ir

چکیده

با اهمیت آموزه توحید در اندیشه اسلامی، ارجمندی توکل نیز در امتداد آن مطرح می‌شود. از بین حکمای اسلامی، صدرالمتهلین در نگاهی هماهنگ با وحی، سرشت و درجات توکل را به دقت مطالعه کرده است. با توجه به اینکه گاه درباره چگونگی اجتماع توکل (اعتماد به خدا) با مفهوم روان‌شناختی اعتمادبه‌نفس در زیست مؤمنانه، سؤال می‌شود، در این تحقیق کوشیده شده است تا در روی‌آوردی تو صیفی تحلیلی به آرای ملا صدرا درباره توکل و با بهره‌مندی از تکنیک‌ها و ابزارهای موجود در روش‌های تحلیل اسنادی، به این مهم پاسخ داده شود و در پرتو آن با بازسازی مفهوم اعتمادبه‌نفس، ابعاد توکل را نیز نمایان‌تر سازد؛ بنابراین، پرسش اصلی این نوشتار آن است که مختصات توکل در اندیشه ملا صدرا چیست و نسبت آن با مفهوم روان‌شناختی اعتمادبه‌نفس کدام است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند با نظر به اندیشه‌های ملا صدرا، اعتمادبه‌نفس را باید با مراتب نازل و متوسط توکل اجتماع‌پذیر و با مرتبه عالی توکل اجتماع‌ناپذیر دانست. تبیین درجات توکل، نسبت توکل با کار و تلاش و نیز نسبتش با نظام سبب‌مسببی، از نتایج دیگر این تحقیق به‌شمار می‌رود.

واژه‌های کلیدی

توکل، اعتمادبه‌نفس، عزت نفس، خودکارآمدی، توحید افعالی

آموزه توحید مهم‌ترین آموزه‌ای است که در رأس

مقدمه

* مسؤل مکاتبات

پاشایی، محمد جواد، نورعلیزاده میانجی، مسعود. (۱۴۰۱). تحلیل مفهوم توکل از نگاه صدرالمتهلین و نسبت آن با مفهوم روان‌شناختی اعتماد به نفس. *الهیات تطبیقی*

۱۳ (۲۸) ۹۹-۱۱۶.

2322-3421 / © 2022

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/coth.2023.135584.1768>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20089651.1401.13.28.2.9>

الهیاتی سازه‌هایی چون «اعتمادبه‌نفس» و مفاهیم مرتبط با آن از جمله «عزت‌نفس»، «خوداتکایی»، «خودباوری» و «خودکارآمدی»، ختنی عمل کرده‌اند و بیشتر به توانمندی‌ها و کارکردهای روان‌شناختی انسان و به دور ماندن از «خودخواهی» و «خودشیفتگی» توجه دارند (برمن، ۱۳۹۸: ۱۵۵)، نباید غفلت کرد که بستر روان‌شناسی معاصر، اغلب بر مبانی مادی‌گرایی اومانستی گسترانده شده است. بر همین اساس، توکل (اعتماد به خدا) و اعتمادبه‌نفس، دوگانه‌ای ناسازوار است که گاه دربارهٔ چگونگی اجتماع آنها در زیست مؤمنانه سؤال می‌شود.

با نظر به این مهم، در تحقیق حاضر تلاش شده است با استفاده از روش توصیفی تحلیلی و بهره‌مندی از تکنیک‌ها و ابزارهای موجود در شیوه‌های تحلیل اسنادی، پس از مذاقه آموزه توکل از نگاه صدرالمتألهین، خوانشی دقیق از مفهوم روان‌شناختی اعتمادبه‌نفس به دست آید. اساساً بازسازی اعتمادبه‌نفس در چارچوب اندیشه اسلامی، به تفسیر دقیق‌تر توکل نیز خواهد انجامید. اگر چه بانک‌های اطلاعاتی، از پژوهش‌های فراوانی دربارهٔ موضوع توکل حکایت دارند، نوشتار پیش رو از چند نظر با آنها متفاوت است. نخست اینکه در میان تحقیقات موجود، تحقیق مستقلی با محوریت اندیشه‌های ملاصدرا دربارهٔ موضوع یادشده صورت نگرفته و نیز نسبت توکل با کار و تلاش و نظام سبب مسببی فاش نشده است. وانگهی تحقیق حاضر تلاش می‌کند تا خوانشی از مفهوم اعتمادبه‌نفس به دست دهد که از تضارب آموزه توکل در حکمت اسلامی و مفهوم اعتمادبه‌نفس در روان‌شناسی معاصر سر بر می‌آورد. بر همین اساس، سؤال اصلی پژوهش حاضر چنین سامان یافته است که مختصات توکل در اندیشه صدرایی چیست و نسبت آن با مفهوم روان‌شناختی اعتمادبه‌نفس کدام است.

با این همه، برخی تحقیقات نزدیک به این نوشتار از

تعالیم اسلامی بر همه ساحت‌های دین یعنی احکام و اخلاق و عقاید پرتو می‌افکند. اهمیت مسئله هنگامی دوچندان می‌شود که در قرآن کریم انسان موحد، حی و کافر، میت دانسته شده است (یس: ۷۰). هم‌سو با همین مطلب، اهمیت آموزه توکل را نیز باید ذیل اهمیت و ارجمندی آموزه توحید دید؛ زیرا مؤمن با توکل، تنها نیروی اثرگذار هستی را خداوند واحد می‌داند و تنها به او در امور زندگی خود تکیه می‌کند.

در بین حکمای اسلامی، صدرالمتألهین از اندیشمندان بنامی بوده که این موضوع را با مبانی فلسفی خود پژوهیده و در نگاهی هماهنگ با وحی، سرشت و اقسام و درجات آن را به دقت مطالعه کرده است. او مقام توکل را از بالاترین درجات مقربان درگاه الهی می‌داند و اهمیت این موضوع را در گرهای نظری و عملی آن می‌بیند (ملاصدرا، ۱۳۶۶ ب، ج ۱: ۴۲۹). از دلایل صدرا در پیچیدگی نظری مسئله توکل، ملاحظه اسباب و وسائلی است که هم اعتماد بر آنها و هم ترکشان موحد را به نوعی به چالش می‌کشاند. اعتماد به آنها از آن نظر که گاه اعتماد به خدای یگانه را تحت شعاع قرار می‌دهد و متزلزل می‌سازد و ترک این اسباب از آن نظر که مخالف شریعت و خلاف ادب الهی است (همان).

پیچیدگی مسئله زمانی افزون‌تر می‌شود که روان‌شناسان از اعتمادبه‌نفس^۱ به عنوان یکی از امتیازات و ویژگی‌های مثبت شخصیت انسان یاد می‌کنند و آن را در پشت سر گذاشتن مسیر پر پیچ‌وخم زندگی و دستیابی به موفقیت، تعیین‌کننده می‌دانند (اسمایلز، ۱۳۸۰: ۱۵). حس توانمندی و اعتمادبه‌نفس تأثیر بسزایی در میزان درک و احساس موفقیت در عملکرد دارد (ادواردز، ۲۰۱۶؛ لابرز و روسمن، ۲۰۱۶). اعتمادبه‌نفس افراد، پیش‌بینی‌کننده توانایی آنها برای انجام کارآمد وظایف در شرایط جدید است (بلام، بوگلاند و پارسلز، ۲۰۱۰). هرچند روان‌شناسان در بیان

3Lubbers and Rossman.

4Blum, Borglund, and Parcels

1self-confidence.

2Edwards.

این قرارند: شجاعی (۱۳۸۳) در کتاب خود با عنوان توکل به خدا، راهی به سوی حرمت خود و سلامت روان ضمن تحقیقی شایسته، به تبیین توکل و نسبتش با حرمت خود و سلامت روان پرداخته و هرگز از نگاه ملاصدرا و بازسازی اعتمادبه‌نفس بر آن پایه، سخنی به میان نیاورده است. اسلامی نسب (۱۳۷۳) نیز در کتاب روان‌شناسی اعتمادبه‌نفس در تلاشی فراخور، ضمن تبیین روان‌شناختی اعتمادبه‌نفس و روش اندازه‌گیری آن، به شناخت معیار طبیعی و بیمارگونه حاصل از آن و نیز درمان آن پرداخته است. در این اثر نیز به اغراض پیش‌گفته تحقیق حاضر، اشاره‌ای نرفته است. لواسانی و آذربایجانی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «الگوی اعتماد در اخلاق اسلامی» دو الگوی اخلاقی و روان‌شناختی اعتمادبه‌نفس را بررسی کرده و اشاره‌ای به آن از منظر حکمی یا حکمت متعالیه نداشته است. ایروانی و عمادی (۱۳۹۲) نیز در مقاله‌ای دیگر با عنوان «واکاوی چارچوب و شاخصه‌های اعتمادبه‌نفس در پرتو آموزه‌های قرآنی» ضمن تعریف و تحدید اعتمادبه‌نفس از نگاه دینی، به تبیین مرزهای آن با پاره‌ای از فضایل و رذایل اخلاقی، آموزه‌های تأییدکننده و عوامل تقویت‌کننده عزت نفس و اعتمادبه‌نفس در قرآن پرداخته است. همچنین، مروتی و بهروز (۱۳۹۵) به شیوه معنانشناسی زبانی به تحلیل واژه اعتمادبه‌نفس و حوزه‌های مفهومی آن در قرآن و حدیث پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که اعتمادبه‌نفس به معنای ایمان و اتکا به استعدادها و توانایی‌های خویش بر مبنای تقوا و توکل بر خدا، فراتر از معانی لغوی و روان‌شناختی متضادنامی آن با دین (در مدار توحیدی آن) است. تأکید می‌شود که در هیچ‌یک از این تحقیقات نه به توکل از منظر صدرایی پرداخته شده و نه نسبتش با اعتمادبه‌نفس مطرح در روان‌شناسی فاش شده است.

۱- مفهوم توکل

واژه «توکل» در لغت که مصدر باب تفعّل و از ریشه «وک ل» به‌شمار می‌آید، به معنای اعتماد و وثوق به کسی

و تفویض امور به اوست (فراهیدی، ۱۴۱۴، ج ۵: ۴۰۵، مقری، ۱۹۲۸، ج ۲: ۶۷۰) و چنانچه با ادات علمی استعمال شود، افزون بر اعتماد، متضمن نوعی تسلیم نیز خواهد بود. وکیل هم که یکی از اسمای الهی است، به معنای کفالت خداوند نسبت به ارزاق عباد به کار می‌رود (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۱: ۶۰۶). شیخ طوسی توکل به خدا را سپردن کارها به او و رضایت به تدبیر و حسن اختیار او تفسیر می‌کند (طوسی، بی تا، ج ۵: ۲۳۴). مرحوم نراقی نیز توکل را به اعتماد قلبی به خداوند در همه امور و تکیه بر حول و قوه الهی و بیزاری از هر حول و قوه دیگری معنا می‌کند (نراقی، ۱۳۸۳، ج ۳: ۲۱۸). برخی محققین در بیان تفاوت میان توکل و تفویض، تفویض را بالاتر از توکل دانسته‌اند؛ به گونه‌ای که در واگذاری کار به دیگری، آن دیگری مطلق العنان است و هر فعلی را با اختیار مطلق خود انجام می‌دهد؛ حال آنکه در توکل و توکیل، اعتبار و جایگاه موکل همچنان محفوظ و پابرجاست (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱۳: ۲۱۳).

ملاصدرا نیز در تحقیق معنای توکل، آن را مشتق از وکاله و متضمن نوعی اعتماد و تفویض می‌داند؛ آن‌چنان که با توکل بر کسی به او اعتماد و امور به او واگذار می‌شود. نکته شایان توجه در کلمات صدرآنجاست که او ویژگی‌های وکیل کامل را دست‌کم سه مورد دانسته و معتقد است بدون این مختصات نمی‌توان به کسی یا چیزی اعتماد داشت:

نخست اینکه باید یک وکیل کامل، در نهایت هدایت و دانایی باشد تا بیشترین خیرها و مصالح را برای فرد متوکل تشخیص دهد. وانگهی چنان باید مقتدر و صاحب قوت باشد که در اجرای مصلحت متوکل دریغ و درنگی نرزد و سوم اینکه در کنار همه اینها اهل شفقت و محبت نیز باشد تا در او انگیزه کافی برای عملی‌ساختن آن مصالح، شکل بگیرد. بدیهی است شدت و ضعف وثوق به متوکل علیه، به شدت و ضعف اعتقاد متوکل به وجود این سه ویژگی در متوکل علیه باز می‌گردد و هرچه باور به

تحقق آنها در وکیل بیشتر باشد، اطمینان به او بیشتر خواهد بود و به همان نسبت که مورد تردید قرار گیرد، اعتمادش نیز شکننده تر و سست تر است!

بی‌گمان، علم به اینکه غیر از واجب، فاعل و مؤثر مستقلی در عالم وجود ندارد و او منشأ مهربانی به عباد و عالم مطلق به هر چیزی است، خداوند را تنها موجود شایسته توکل در عالم نگاه داشته است (ملاصدرا، ۱۳۶۶ب، ج ۱: ۲۳۱ و ج ۲: ۲۹۵).

بنابراین، با تأمل در معنای توکل چنین حاصل می‌آید که توکل، حالتی درونی و از سنخ باور بوده است و پیش از آنکه ریشه در عمل انسان داشته باشد، با قوای ادراکی او ارتباط دارد. به دیگر سخن، متوکل، انسانی است که در باورها و نگرش خود حالتی ایجاد می‌کند که نتیجه آن اعتماد و وثوق به فرد و موجودی دیگر است و هرچه این باورها قوی‌تر باشد، توکلش نیز قوی‌تر خواهد بود و بالعکس. صدرا در بیان این نکته، تأکید دارد که توکل نیز مانند ایمان از سنخ علم بوده است و حال و عمل انسان از لوازم و فروع این اصل‌اند (همان، ج ۱: ۴۳۰). برگردان این مطلب صدرا چنان است که اصل بودن رکن علم در توکل با اقدام و عمل منافاتی ندارد و لوازم آن را می‌توان در حیطه رفتاری متوکل نیز به نظاره نشست. به دیگر سخن، اگرچه رکن اصلی سازه توکل از سنخ علم است، از لوازم رفتاری آن نیز نمی‌توان نباید غافل ماند. تلاش و کار و کوشش و بهره‌گیری از ابزار و امکانات مادی برای رسیدن به اهداف متعالی، قطع طمع از دیگران و نیز دوری از اسباب حرام برخی از لوازم و فروع توکل، در حیطه عمل است.

۲- دلایل عدم توکل انسان به خدا

از نگاه صدرالمتألهین، دلایل عدم توکل به خدا را باید در دو علت «ضعف یقین» و «ضعف قلب» جستجو کرد. درباره ضعف یقین گفته شد که با فقدان یکی از خصائل سه‌گانه پیش‌گفته، توکل او نیز سست و متزلزل خواهد شد. ضعف قلب نیز که با استیلا ترس و وهم و وسواسی رخ می‌دهد،

عاملی دیگر در ضعف اعتماد به خداست. این مسئله از آن روست که در بسیاری از مواقع، یقین تنها، برای عمل کافی نیست و تا با جان انسان گره نخورد و به مرز اطمینان نرسد، نمی‌تواند منشأ اثر و عملی باشد؛ برای نمونه، انسانی را در نظر بگیرید که با میتی در خانه تنها است و با وجود یقین به بی‌اثری‌اش، همچنان از او می‌هراسد. بازگشت چنین احساسی، به وهمی است که بر خاطر او فائق آمده است و امکان هم‌نشینی با میت را از او سلب می‌کند و این همه در حالی است که هم‌زمان، با سایر جمادات در خانه به سر برده و حتی ممکن است سالیانی طولانی با آنها بزید. آیه شریفه ۲۶۰ سوره بقره در تفاوت‌گذاری میان ایمان و اطمینان مؤید همین نکته است: «وَلَمْ تُؤْمِنُ قَالِ بَلَىٰ وَ لَكِنَّ لِيُطْمَئِنَّ قَلْبِي (ملاصدرا، ۱۳۶۶ب، ج ۱: ۴۳۲-۴۳۱).

شایان ذکر است اساساً قلب در اصطلاح اهل حکمت و عرفان گاه به معنای عضو صنوبری شکل بدن به کار می‌رود و گاه نیز بر جوهری مجرد و نورانی اطلاق می‌شود که مدرک کلیات و جزئیات بوده و متوسط بین نفس و روح است (سبزواری، ۱۳۷۶: ۴۲۲). هرچند این اصطلاح در کلمات حکما چندان متفاوت از نفس ناطقه بکار نمی‌رود، نزد اهل معرفت، مرتبه‌ای از نفس انسان است که مدرک و خلاق کلیات به شکل تفصیلی است و نفس بعد از طی مراحل طبع و خیال و سایر قوای باطنی و نیز تعقل کلیات و اتحاد با عقول کلیه به مرتبه قلب نائل می‌شود. برخی محققین در این باره می‌نویسند: «آن موجودی را که حکما نفس مجرد ناطق "فصل انسانی" نامیده‌اند، اگر به مرتبه‌ای از فعلیت برسد که سمت خلاقیت نسبت به صور پیدا کند و عقل تفصیلی به‌حسب ظهور و عقل اجمالی بسیط خلاق صور مفصله شود و جمیع این صور را به‌حسب باطن ذات شهود نماید، آن را قلب گویند» (آشتیانی، ۱۳۷۰: ۲۱۸).

۳- درجات توکل

ملاصدرا در تحلیل توکل به تناسب قوت و ضعف آن، درجاتی سه‌گانه را در نظر می‌گیرد که به ترتیب از ضعیف

تا شدید بدین شرح است:

الف- نازل‌ترین حالت توکل حالتی است که متوکل در آن مانند وکلای دیگر به خداوند اعتماد می‌کند و کفالت آموزش را به او می‌سپارد.

ب- در مرتبه بالاتر، اعتماد متوکل به خداوند به‌سان همان طفلی است که به مادرش تکیه دارد و در بیم‌ها و نگرانی‌های خود پناهی جز او ندارد؛ بلکه اولین ذکر و یاد او حین سختی‌ها و تنگی‌ها ذکر مادر است؛ هرچند قدرتی بر تلفظ آن نداشته باشد. بر همین ترتیب است توکل انسان به خداوند که گاه این اعتماد در سرتا سر وجودش ریشه می‌دواند و لحظه‌ای از آن غفلت نمی‌ورزد. صدرا تفاوت این دو مرتبه را چنان می‌داند که در اول، توکل با تکلف همراه بوده است و بنابراین، به توکلش بی‌توجه نیست؛ برخلاف مرتبه دوم که متوکل آنچنان در توکلش فانی می‌شود که دیگر به خود توکل توجهی ندارد و تنها به متوکل علیه نظر می‌کند؛ اگرچه همچنان طفل و نیازهای او موضوعیت دارد.

ج- سومین و بالاترین درجه توکل هنگامه‌ای است که متوکل، خویش‌تن را همچون میت در برابر غاسل، در محضر حق می‌بیند و همچنان که میت با اراده غاسل پشت و رو می‌شود، متوکل نیز خود را متحرک به قدرت ازلی الهی می‌داند و بدون این قدرت نیست و نابود می‌شود؛ بنابراین، به اعتقاد صدرا صورت واقعی توکل بر خداوند چنان است که به موجب آن، انسان جمیع اسباب و مسببات را مستند به خداوند و او را فاعل مطلق و در نهایت قدرت و قوت و رحمت و رأفت به خلق می‌داند. لازمه چنین باوری سلب هرگونه التفاتی از جانب انسان به نفس و حول و قوت خود است (ملاصدرا، ۱۳۶۶ب، ج ۱: ۴۳۲ و ج ۲: ۲۹۵؛ ۱۳۶۶الف، ج ۷: ۲۶۵).

اساساً در تفاوت این درجه از توکل با درجه یا درجات پیشین، چنین می‌توان گفت که متوکل در این مرتبه شأنی برای خود قائل نیست و در حالی که در مقام فنای افعالی به سر می‌برد، تمام افعال را از آن خدا می‌بیند (ملاصدرا،

۱۹۸۱، ج ۹: ۳۷۶ و ۱۳۶۳: ۶۷۵). در حکمت متعالیه، مقام فناء چهارمین مرتبه عقل عملی است که به سه قسم فنای ذاتی و صفاتی و افعالی تقسیم می‌شود. فنای فعلی یا توحید افعالی، مقامی است که عارف در آن، همه افعال را در همان موطن وقوع فعل، فعل حق می‌بیند و حق را نه فاعل بعید آن و نه فاعلی در سلسله فاعل‌های طولی‌اش می‌انگارد. برخی اهل نظر در تبیین فنای افعالی چنین می‌نگارند: درجه اولی فناء در افعال است که در نظر عارف سالک جمله مؤثرات و همه مبادی اثر و اسباب و علل، از مجرد و مادی و قوای طبیعی و ارادی، بهبوده و بی‌اثر شود و مؤثری غیر از حق و نفوذ اراده و قدرت حق در کائنات نبیند و عوامل این عالم را محو و ناچیز در حیطه قدرت نامتناهی الهی شهود کند... و لسان حال او مترنم به مقال ذکر کریم لا حول و لا قوه الا بالله شود و در این مقام بزرگ‌ترین قدرت‌ها و نیروهای مقتدرترین سلاطین عالم امکان با قدرت و نیروی پشه ضعیف در نظر حقیقت بین او یکی شود (حسن‌زاده آملی، ۱۳۸۵: ۶۲۵).

۴- نسبت توکل با کار و تلاش و اکتساب

جناب صدرالمتهلین در تحلیل نسبت توکل با کسب و تلاش برای معاش با الهام از اهل عرفان، اقسامی از توکل را فرا رو قرار می‌دهد که از تفاوت مقام و حال متوکل ریشه می‌گیرد. او در این خصوص به انواعی از اهل توکل اشاره دارد که هر کدام احکام خاص خود را در نسبت با کسب و تلاش لازم می‌آورد. او با تقسیم متوکلین به سه دسته اعلی و اوسط و ادنی، نکاتی بیان می‌دارد که چنانچه به درستی تبیین نشود کژتابی‌های عمیق و فراوانی را به دنبال خواهد داشت. این سه دسته به قرار زیرند:

دسته نخست، یعنی برترین متوکلان، آنانند که از اهل خواص بوده‌اند و جز عده‌ای قلیل به مقامشان نائل نمی‌آیند. به باور صدرا این دسته از اهل توکل، چنان به خداوند ایمان و اعتماد دارند که حتی اگر مدت‌ها در بیابان بدون زاد و آذوقه‌ای رها شوند و جز خار و خاشاک

توشه‌ای نگرفته باشند، همچنان به خداوند تکیه دارند و صبر پیشه می‌سازند؛ هرچند بدانند پایانی چون مرگ در انتظارشان نباشد. اساساً شدت توکل آنان به خداوند و رحمت او، تاب‌آوری‌شان را در چنین شرایطی - چنانچه ضرورت ایجاب کند - دوچندان ساخته است.

دسته دوم که از متوسطین اهل توکل‌اند، چنانند که اگرچه به جای بیابان در بین شهر و مردم و در خانه و کاشانه خود به سر می‌برند، همچنان در قلب و باورشان به خداوند اعتماد و ایمان دارند. اینان همانند دسته پیشین هنوز به آن درجه از اعتماد نرسیده‌اند که در بیابان خشک و لم یزرع بدون زاد و غذا تاب آورند و همچنان به رأفت الهی ایمان داشته باشند؛ اگرچه در بین مردم بالاتر از آنها به خداوند توکل می‌کنند. صولت و عظمت حالت قبلی (فرض بیابان) دسته دوم را در سطحی پایین‌تر و حالت متوسط نگاه داشته است.

دسته سوم که نسبت به سایر در مقامی نازل‌تر به سر می‌برند، به قصد کار و اکتساب روانه می‌شوند و این تلاش، آنان را از مقام توکل خارج نمی‌سازد، مادامی که به کفایت و قوت و بضاعت خود نظری نداشته باشند. اینان در کنار استعانت از اسباب و علل، کسب و کفایت و قدرت‌شان را مضاف به قدرت الهی می‌دانند و به تعبیر صدرا، با بدنشان اکتساب می‌کنند و با قلبشان از بدن و بطور کلی از هر سببی، احساس انقطاع دارند (ملاصدرا، ۱۳۶۶، ج ۱: ۴۳۳-۴۳۴).

بی‌گمان باید وجه کمترین این دسته را از آن رو دانست که همچنان متوکل به بایستگی کار و تلاش باور داشته و در نظام اسباب مسببی، کفایت و تدبیر را امری لازم و ضروری می‌داند؛ حال آنکه در سطوح بالاتر، متوکل برای دعا و سؤال و تدبیرش هیچ شأنی قائل نیست و حتی لازمه آن مقام را ترک سؤال و تدبیر و دعا بر می‌شمارد. به دیگر بیان، او اساساً برای خود و دیگران شأن و منزلتی نمی‌بیند تا در نظام اسباب مسببی قرار گیرند. بلکه او تنها به سبب امتثال امر الهی «أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (غافر: ۶۰) به

دعا همت می‌گمارد؛ بدون اینکه امید و نگاهی به تضرع و نیایشش داشته باشد. در هستی‌شناسی عرفانی نیز ارباب معرفت رازآلودترین قسم از اقسام سؤال را آن سؤالی می‌دانند که از روی امتثال باشد؛ زیرا صاحبان این سؤال، به اقتضائات کلی و جزئی عین ثابت خود واقف‌اند و تنها از روی اجابت امر الهی یعنی «ادعونی استجب لکم» قیام به سؤال می‌کنند. به دیگر سخن، چون آنها به تمام اقتضائات جزئی و کلی عین ثابت خود علم دارند، طلب آنچه که برایشان حاصل است را بی‌معنا و تحصیل حاصل می‌دانند؛ درست مثل انسان گرسنه‌ای که از خداوند در حین گرسنگی‌اش طلب گرسنگی کند (ابن عربی، ۱۹۴۶، ج ۱: ۶۰؛ پاشایی، ۱۴۰۰: ۸۴).

از منظری دیگر نیز می‌توان به دانی بودن این سطح از توکل نظر داشت؛ زیرا در این مرحله انسان هنوز خود و خواسته‌هایش را می‌بیند و می‌داند با وجود برخورداری از بسیاری از اسباب، به سبب ناآگاهی از بسیاری دیگر، به همه خواسته‌هایش نرسیده است یا اگر هم به آنها برسد، قادر بر حفظ آنها نخواهد بود؛ بنابراین، خداوند را وکیل خود قرار می‌دهد؛ برخلاف مقام تسلیم که سالک بر اثر احساس ذلتش در پیشگاه خداوند، اثری از خود نمی‌بیند؛ بنابراین، این مقام مقام تفویض محض است که با کمال توحید نیز هماهنگ است. فراز «ما أنا یا ربّ و ما خطری» در دعای ابوحمزه ثمالی مؤید همین مطلب است.

۵- توکل و نظام اسباب - مسببی

اساساً در مواجهه با معارف دینی نباید از دو نگاه افراطی و تفریطی غفلت ورزید. عده‌ای به آموزه‌هایی چون دعا و توسل و توکل و صدقه و ... لجوجانه یا جاهلانه انکار می‌ورزند و عده‌ای دیگر از روی افراط تنها به اسباب معنوی اهتمام می‌ورزند و منزلتی برای تجربه و اسباب ظاهری قائل نیستند؛ اما واقعیت آن است که هم باید بر اسباب معنوی خیمه زد و هم اسباب ظاهری را به رسمیت شناخت؛ چه اینکه برابر با همین نگاه، آموزه توحید در

حیث وجودی اشیا است و چهره دوم به جهت ماهوی ممکنات باز می‌گردد. بر همین اساس است که هر سببی از اسباب ظاهری در عالم، مظهري از اسمای الهی و جلوه‌ای از صفات حسنی او است و بریده از حق تعالی دیده نمی‌شوند؛ بدین سبب متوکل در عین توکلش به حق سبحان، به اسباب ظاهری نیز پناه می‌آورد و این التجا او را از مدار توکل خارج نمی‌سازد؛ زیرا اساساً این اسباب بریده از خداوند دیده نمی‌شوند تا برایشان بتوان شأنی مستقل مقابل خداوند در نظر گرفت (ملاصدرا، ۱۳۶۱: ۳۵-۳۴).

۶- مفهوم اعتماد به نفس در روان‌شناسی

در بیان نظریه پردازان روان‌شناسی اغلب با عنوان‌هایی همچون نیاز به هویت (اریک فروم)، عزت نفس یا حرمت خود (آلپورت)، کفایت و شایستگی (اریکسون)، تلاش برای جبران احساس حقارت (آدلر)، نیازهای احترام (مازلو)، اعتماد به خود شخصی (راجرز)، کارآیی شخصی (بندورا) و نیاز استقلال (راتر) مطرح می‌شود (رک: شولتز و شولتز، ۱۴۰۰)؛ با این همه، اعتماد به نفس، باور فرد به توانایی، ظرفیت و مهارت خود در رویارویی با مشکلات و حل مسائل است؛ این بدان معناست که انسان خودش را می‌پذیرد و به آن اعتماد دارد و در زندگی خود احساس کنترل می‌کند (اسلامی، ۱۳۸۷: ۲۷). به دیگر سخن، انسان‌ها با شناخت نقاط قوت و ضعف خود و دیدگاه مثبتی که نسبت به خود دارند، انتظارات و اهداف واقع‌بینانه خود را تعیین و با اعتماد به نفسی بالا قاطعانه ارتباط برقرار می‌کنند. همچنین، اعتماد به نفس پایین ممکن است باعث شود فرد احساس شک و تردید کند، منفعل یا مطیع باشد یا در اعتماد به دیگران مشکل داشته باشد؛ البته احساس اعتماد به نفس ممکن است به موقعیت نیز بستگی داشته باشد؛ برای مثال، فرد می‌تواند در برخی زمینه‌ها مانند تحصیلات، اعتماد به نفس زیادی داشته باشد؛ اما در

نوک هرم هستی‌شناسی دینی و اسباب ظاهری در دامنه و قاعده این هرم قرار می‌گیرد. به عبارتی، چون بسیاری از کارها با وسایط و وسایل پدید می‌آیند و همه آن وسایل نیز مجاری فیض خدایی‌اند، در عین اینکه به اسباب، نظر سببی می‌شود، استقلالی هم به آنها داده نمی‌شود تا به نیرویی در عرض قدرت الهی تبدیل شوند؛ بنابراین، توکل حقیقی اقتضا دارد تا به اسباب به مثابه مجرای فیض الهی نگریسته و جنبه فاعلی از آن باز ستانده شود (سبزواری، ۱۳۶۹، ج ۵: ۴۰۱)؛ بنابراین، معنای توحید در توکل، نه ترک علل و اسباب، بلکه تنها رفع اعتماد بر اسباب است. اعتمادی که در آن، اسباب نه مجرای فیض الهی و نه از جنود او به شمار روند!

برخی محققین در جمع میان توکل و توجه به اسباب ظاهری به همین نکته اشاره دارند و می‌نویسند: توحید در توکل اقتضا دارد که انسان فقط به خدا توکل کند... البته انسان متوکل، از اسباب و علل ظاهری مدد می‌جوید؛ اما آنها را کنار توکل به خدا قرار نمی‌دهد، بلکه بر اساس «و لله جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (فتح: ۴) واقعاً همه عوامل مادی را مجاری فیض خدا می‌داند، پس استمداد از آنها هیچ‌گونه با توکل تنافی ندارد؛ بلکه از شرط‌های مهم توکل، قیام به واجبات و استمداد از اسباب عادی است؛ چون همه اسباب از جنود الهی هستند (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۴۷۳). اما ملاصدرا در کتاب وزین ایقاظ النائمین، با تأثیر از فضای اهل عرفان، به تحلیل دیگری اشاره می‌کند که بر پایه آن نظام سببی معنایی متفاوت می‌یابد و به نسبت، معنای توکل نیز دستخوش تحول می‌شود. او در این باره معتقد است هر موجودی دو وجه و چهره دارد: وجه یلی الحقی و وجه یلی الخلقی. با آن چهره‌ای که به سوی خدا دارد، باقی و ثابت است و به تسبیح و تنزیه و حمد خدا رو می‌آورد و با دیگر چهره که نزد خود دارد، شرور و بدی به او انتساب می‌یابد. چهره اول برگرفته از

انجام یک رفتار خاص است (فیست و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۹۴). خودکارآمدی به معنای باور فرد به عاملیت خود و توانایی ایجاد تغییر و کسب موفقیت است. اعتمادبه‌نفس یک باور نسبتاً گسترده را درباره ادراکات یک فرد از یک عمل یا رفتار پس از واقعیت به تصویر می‌کشد؛ با این حال، خودکارآمدی یک باور درک‌شده خاص درباره توانایی فرد برای انجام واقعی یک رفتار است؛ بنابراین، در کاربست اعتمادبه‌نفس بهتر است حوزه خاص آن را مشخص کرد که در چه زمینه‌ای مدنظر است؛ برای مثال، اعتمادبه‌نفس در سخنرانی یا آموزش یا ... به عقیده بندورا خودکارآمدی هر دو را نشان می‌دهد: «تأیید توانایی و قدرت آن باور»؛ در حالی که اعتمادبه‌نفس تنها قدرت اطمینان درباره عملکرد یا ادراک را منعکس می‌کند. بندورا خاطر نشان کرد اعتمادبه‌نفس اغلب بدون مبنای نظری به کار می‌رود؛ با این حال، خودکارآمدی مبتنی بر نظریه اجتماعی - شناختی و داده‌های تجربی درخور توجهی بود (بندورا، ۱۹۹۷: ۳۸۲). تحقیقات همچنان رابطه اعتمادبه‌نفس و خودکارآمدی را دنبال می‌کنند. نتایج پژوهش دایک، سیدلیکی و فیتزپاتریک^۸ (۲۰۱۶) نشان دادند اعتمادبه‌نفس به‌عنوان پیش‌بینی‌کننده معنادار نمرات خودکارآمدی بودند.

همچنین، اعتمادبه‌نفس با عزت نفس (حرمت خود)^۹ همبسته است و می‌توان آن را بخش کوچکی از عزت نفس در نظر گرفت که مربوط به ارزیابی فرد نسبت به توانمندی‌هایش است. روزنبرگ عزت نفس را این‌گونه تعریف می‌کند: فرد با عزت نفس بالا احساس می‌کند انسان ارزش‌مندی است، هر آن‌گونه که هست، خود را دوست دارد و به خود احترام می‌گذارد که لزوماً خود را

برخی دیگر مانند روابط اجتماعی، خالی از اعتمادبه‌نفس باشد. در یک تعریف دقیق‌تر، اعتمادبه‌نفس به «احساس شایستگی و مهارت افراد، توانایی درک‌شده آنها برای رو یارویی مؤثر با موقعیت های مختلف» اشاره دارد (شروگر و شون، ۱۹۹۵: ۲۵۶). اگرچه در برخی تحقیقات بر ماهیت شناختی اعتمادبه‌نفس تأکید شده است و آن را به‌عنوان جزء ارزیابی‌کننده خودپنداره، ادراک و بازنمایی شناختی فرد از خودش تلقی کرده‌اند. با وجود این، در بسیاری از پژوهش‌ها اعتمادبه‌نفس به‌عنوان «اطمینان در توانایی اداره کردن چیزی»^۳ در نظر گرفته می‌شود (اگلانوا، ۲۰۱۴؛ به نقل از: استیکوویچ، ۲۰۰۶: ۱۲۰۸). وایت^۵ (۲۰۰۹) در نتایج تحقیق خود، اعتقاد به دستاوردهای مثبت، پشتکار و خودآگاهی را سه ویژگی تعیین‌کننده اعتمادبه‌نفس معرفی می‌کند.

یکی از مفاهیم بسیار نزد یک به اعتمادبه‌نفس، خودکارآمدی است. باید نظر داشت روان‌شناسان و محققین علاقه زیادی به استفاده از عبارت «اعتمادبه‌نفس» ندارند؛ برای مثال، آلبرت بندورا، از اعتمادبه‌نفس به‌عنوان عبارتی عامیانه یاد می‌کند و ترجیح می‌دهد از عبارت «خودکارآمدی»^۴ استفاده کند. می‌توان گفت اعتمادبه‌نفس و خودکارآمدی مفاهیمی نزدیک‌اند و با وجود مشترکات بسیار، تفاوت‌هایی باهم دارند. بندورا تفاوت بین اعتمادبه‌نفس و خودکارآمدی را این‌طور بیان می‌کند: اعتمادبه‌نفس اصطلاحی خنثی است و امر مسلمی را هدف قرار نمی‌دهد و لزوماً مشخص نیست فرد به چه چیزی اعتماد و اطمینان دارد؛ اما خودکارآمدی شایستگی درک‌شده در یک رفتار معین را هدف قرار می‌دهد. درواقع، خودکارآمدی یک ادراک خاص درباره توانایی فرد برای

6Albert Bandura.

7self-efficacy.

8Dyk, Siedlecki & Fitzpatrick.

9Self-esteem.

1Shrauger & Schohn.

2“Certainty in Being Able to Handle Something”.

3Uglanova.

4Stajkovic.

5White.

دیگران احترامی قائل نیستند و لزوماً خود را دوست ندارند. همچنین، ارزیابی افراد خودشیفته از خودشان تا حد بسیار زیادی وابسته به نگاه دیگران به آنهاست. در مقابل، افراد با عزت نفس بالا گرچه خود را ارزشمند می‌دانند، لزوماً خود را برتر از دیگران نمی‌بینند. در واقع معیار ارزشمندی خود را براساس مقایسه با دیگران به دست نمی‌آورند و همچنین، ارزیابی‌شان از ارزشمندی خود کمتر وابسته به عوامل بیرونی است (برمن، ۱۳۹۸: ۱۵۶).

۷- نسبت اعتماد به نفس با توکل

روان‌شناسان هرچند در بیان الاهیاتی سازه‌هایی چون «اعتماد به نفس» و مفاهیم مرتبط با آن از جمله «عزت نفس»، «خوداتکایی»، «خودباوری» و «خودکارآمدی»، خشتی عمل می‌کنند و بیشتر به توانمندی‌ها و کارکردهای روان‌شناختی انسان و به دور ماندن از «خودخواهی» و «خودشیفتگی» توجه دارند (برمن، ۱۳۹۸: ۱۵۵)، نباید غفلت کرد که بستر روان‌شناسی معاصر، اغلب بر مبانی مادی‌گرای اومانستی گسترانده شده است. به این نکته در ادامه اشاره خواهد شد؛ با این همه، در تحلیل نسبت اعتماد به نفس با آموزه توکل یادکرد نکاتی ضروری است.

اول: توجه به دو معنای ایجابی و سلبی اعتماد به نفس در تفسیر این نسبت، تعیین‌کننده است. بی‌گمان توجه به این معانی، نتایج متفاوتی را در نسبت یادشده به دست خواهد داد. مراد از اعتماد به نفس به معنای منفی و نکوهیده آن که با خودشیفتگی نیز همبستگی دارد، نوعی نگاه استقلالی به توانمندی‌ها و کارکردهای خویش است که بر پایه آن، فرد بی‌نیاز از دیگران و حتی خالقش، به تدبیر و انجام امور می‌پردازد. در چنین نگاهی، تنها انسان و توانش او محور هستی قلمداد می‌شود و او بی‌اعتنا به جایگاه واقعی خود در انتهای سلسله علت‌ها، متکبرانه در نوک این سلسله

برتر از دیگران نمی‌داند (سعیدی‌پور، ۱۳۹۰: ۲۳)؛ البته یک تفاوت بسیار جدی دیگر نیز بین عزت نفس و اعتماد به نفس وجود دارد. عزت نفس ارزیابی کلی فرد است از تمامیت شخصیت، باورها و رفتارهایش اما اعتماد به نفس مربوط به حوزه‌های متفاوت است. اعتماد به نفس افراد ممکن است در حوزه‌ها و شرایط مختلف متفاوت باشد. شاید فردی قهرمان یک رشته ورزشی باشد و به توانایی خود در آن رشته اعتماد داشته باشد، اما برای صحبت کردن در یک جمع اعتماد به نفس نداشته باشد؛ اما عزت نفس محدود به یک موقعیت خاص نمی‌شود؛ بلکه یک ارزیابی کلی است. همچنین، ممکن است فردی اعتماد به نفس بالایی در حوزه‌های مختلف داشته باشد، اما همچنان از کمبود عزت نفس رنج ببرد. در توصیف دقیق‌تر ماهیت عزت نفس به مدل دو عاملی فردی و سوان (۱۹۹۵) اشاره می‌شود. این مدل مفهومی شامل دو عامل است: «ارزیابی از توانمندی‌های خود»؛ بدین معنی که فرد خود را در زندگی و در مواجهه با چالش‌ها و در تصمیم‌های زندگی توانمند احساس می‌کند و خودش را عاملی تأثیرگذار در زندگی می‌داند. «دوست داشتن خود»؛ بدین معنی که فرد نسبت به خود احساس خوبی دارد و به عنوان یک فرد در جامعه احساس ارزشمندی می‌کند.

در بخشی از تعریف عزت نفس چنین آمده است که افراد با عزت نفس حتی با وجود نقایص و شکست‌هایی که در زندگی‌شان وجود دارد، برای خود ارزش قائل‌اند. این تعریف سبب شده است بسیاری عزت نفس بالا را مایه به وجود آمدن خودشیفتگی و خودپسندی بدانند؛ اما نخستین تفاوت مهم بین خودشیفتگی و عزت نفس بالا این است که افراد خودشیفته خود را از دیگران برتر می‌بینند، خود را از دیگران محق‌تر می‌دانند و نسبت به

قرار می‌گیرد و بدون احترام به دیگران تنها خود را مبدأ و خالق اثر می‌بیند. بدیهی است در چنین نگاهی، جمع بین اعتماد به نفس و توکل ناممکن خواهد بود؛ زیرا چنین انسانی در سلسله علت‌ها، شأن و منزلتی برای خداوند نمی‌بیند و بی‌نیاز از اعتماد به خدا بر هستی و گیتی حکم می‌راند. نقش پای این معنا از اعتماد به نفس را که با تکبر و خودبزرگ‌بینی نیز همبسته است، در مضامین دینی همچون «إياك والثقة بنفسك فإن ذلك من أكبر مصائد الشيطان» (آمدی، ۱۳۹۹، ج ۱: ۳۸۵) دیده می‌شود.

اما در معنای ایجابی و ممدوح اعتماد به نفس، اعم از اینکه تقارب معنایی با خودکارآمدی و حرمت خود (عزت نفس) داشته باشد یا نه، انسان توانمندی‌های خود را ابرازی می‌بیند تا با آن از آفاتی چون خودکم‌بینی و ضعف و سستی، رسته و بی‌نیاز از خلق، به انجام کوچک و بزرگ خواسته‌های خود همت گمارد. این معنا از اعتماد به نفس نه تنها با توکل منافاتی ندارد که همسو با آن است و او با اعتماد بر داشته‌های خدادادی‌اش از آنها در مسیر کمال و تعالی خود توشه بر می‌گیرد. در مضامین دینی ما مفاهیمی چون عزت نفس مؤمن (الأيأس ممأ فی أیدی الناس عزٌ للمومن؛ کلینی، ۱۴۱۳، ج ۲: ۱۵۶)، کرامت انسانی (و لقد کرمننا بنی آدم؛ اسراء: ۷۰)، نکوهش درخوابت از دیگران (خیر الغناء ترک السؤال؛ مجلسی، ج ۱۰۰: ۲۰) و ... هم‌راستا با همین تفسیر از اعتماد به نفس دیده می‌شود. علامه طباطبایی نیز با موهبت دانستن این معنا از اعتماد به نفس چنین عقیده دارد: هر فرد مسلمانی باید به نفس خود اعتماد داشته باشد و از موهبت استقلالی که خدای متعال به او داده است، استفاده کند ... نه اینکه به دیگران امید ببندد و هر روز شریکی برای خدا بگیرد و بت تازه‌ای بتراشد ...؛ مراد از اعتماد به نفس این است که انسان در زندگی، لیاقت ذاتی خود را به کار بیندازد و به امید دیگران ننشیند، نه اینکه از خدای تعالی ببرد و خود را مصدر هر امید و آرزو و مؤثر حقیقی بداند (طباطبایی،

۱۳۸۷: ۲۴۹). حاصل آنکه در این استعمال، واژه اعتماد به نفس در معنای مطلقش به کار نرفته و علت کار بست آن تنها به سبب تمایز از وابستگی انسان به ماسوی الله است. نباید از نظر دور داشت که نگاه لابشرطی به آموزه توحید نیز می‌تواند به تفسیر منفی از اعتماد به نفس بیانجامد. به دیگر سخن، حتی اگر کسی به توحید نگاهی منفی نداشته باشد و در هستی‌شناسی خود بی‌تفاوت از کنارش گذر کند، همچنان بر تفسیر منفی از اعتماد به نفس تأکید ورزیده است؛ زیرا در هستی‌شناسی توحیدی، تمام هستی، تمام حیات و توان خود را از پروردگار یگانه به عاریت گرفته است و بی‌تفاوتی به این حقیقت، به ناچار مساوی با اعتباربخشی به موجودات ممکن دیگر خواهد بود و این با باور توحیدی هیچ شباهتی ندارد. به عبارتی، در نگاه توحیدی انسان به هستی، یاد و توجه او به نقش و جایگاه خداوند در هستی ضروری است و غفلت از این واقعیت با انکارش تفاوتی نخواهد داشت؛ زیرا هم غفلت و هم انکار، از عنصر یاد و توجه تهی‌اند.

دوم: اگر بخواهیم معنای ممدوح اعتماد به نفس را در تضاربی آشکار با دیدگاه ملا صدرا درباره توکل و مراتب آن قرار دهیم، این معنا تنها با درجاتی از توکل سازگاری خواهد یافت و در درجاتی، دیگر مجالی برای اعتماد به خود حتی به معنای ممدوحش باقی نمی‌ماند. توضیح اینکه: ملا صدرا - چنانکه گذشت - در تبیین درجات توکل، نازل‌ترین مرتبه را زمانی می‌داند که متوکل در آن مانند وکلای دیگر به خداوند اعتماد می‌کند (ملا صدرا، ۱۳۶۶ ب، ج ۱: ۴۳۲ و ج ۲: ۲۹۵؛ ۱۳۶۶ الف، ج ۷: ۲۶۵). روشن است متوکل در این مرتبه به قدرت و قابلیت‌های خود بی‌توجه نبوده است و در کنار توان خود به قدرت خدا نیز اعتماد دارد. همه تحلیلی که در آن، توکل را با نظام سبب مسببی جمع‌پذیر می‌داند، بر این درجه از توکل مبتنا دارد و چون به غیر از خدا همچنان اسباب دیگری در گیتی دیده می‌شود، می‌توان به سایر اسباب در کنار خداوند

نیز تکیه داشت.

و مسببات به خداوند، هرگونه التفاتی به نفس و حول و قوت خود را منتفی می‌انگارد (ملاصدرا، ۱۳۶۶، ج ۱: ۴۳۲ و ج ۲: ۲۹۵؛ ۱۳۶۶ الف، ج ۷: ۲۶۵). در این مرتبه باید گفت اعتماد به نفس دیگر نه به معنای علیت طولی و نه علیت اعدادی و نه هیچ معنای دیگری امکان‌پذیر است و اساساً به سبب فنای فعلی متوکل، فعل و اثر نفسی متصور نیست تا اعتماد و تکیه بر آن مطرح شود. در این مقام که به فنای فعلی نیز یاد می‌شود، عارف همه افعال و آثار را در موطن وقوع فعل، عیناً فعل حق مشاهده می‌کند. نه آنگونه که خداوند را در طول فاعل مباشر، فاعل بعید آن فعل بداند، بلکه در نفس موطن وقوع فعل، فعل را در عین اینکه فعل مخلوق می‌بیند، فعل الله نیز می‌یابد (یزدان‌پناه، ۱۳۸۹: ۲۸۷-۲۸۸).

بنابراین، حسب سه‌گانه‌ای که صدر در درجات توکل مطرح می‌سازد، چگونگی تحقق اعتماد به نفس نیز متفاوت است و برابر با هر درجه، شکل و معنایی متفاوت از آن حاصل می‌آید؛ تا آنجا که در عالی‌ترین مرتبه توکل، دیگر مجالی برای اعتماد به خود، حتی در معنای ممدوحش باقی نمی‌ماند.

نتیجه

ملاصدرا در تحقیق معنای توکل، آن را مشتق از وکاله و متضمن نوعی اعتماد و تفویض می‌داند. حاصل نگاه او در جمع میان توکل و نظام اسباب مسببی از این قرار است که: بسیاری از امور در جهان با واسطه و وسایل پدید می‌آیند و نیز همه آن وسایل مجاری فیض خدایی‌اند؛ در نتیجه، با اینکه به اسباب، نظر سببی می‌شود، استقلال هم به آنها داده نمی‌شود تا به نیرویی در عرض قدرت الهی تبدیل شوند. همچنین، برای تفسیر دقیق‌تر توکل باید از چگونگی جمع آن با مفهوم روان‌شناختی اعتماد به نفس نیز پرده برداشت. اگرچه در روان‌شناسی، اعتماد به نفس به صورتی خستی و بدون ارزش‌گذاری به مثابه عاملی مهم در سلامت روان مطرح

از نگاه صدر متوکل در مرتبه بعدی، به‌سان طفلی است که به مادرش تکیه دارد و پناهی جز او در بیم‌هایش ندارد (همان). این نگاه در درجه‌ای ملائم‌تر، به سختی نگاه پیشین نیست و همانند آن، اسباب را هم‌دوش مسبب الاسباب قرار نمی‌نهد؛ بلکه به تعبیر حکیم سبزواری، در عین اینکه به اسباب، نظر سببی دارد، استقلال هم به آنها نمی‌دهد تا به نیرویی در عرض قدرت الهی تبدیل شوند؛ بنابراین، اسباب، به مثابه مجرای فیض الهی، منظور و جنبه فاعلی از آن بازستانده می‌شود (سبزواری، ۱۳۶۹، ج ۵: ۴۰۱). در چنین نگاهی، اسباب از جایگاه سببیت که در ادبیات فلسفی مشاء از آن به علل طولی یاد می‌شود، به «مجرای فیض» فرو می‌کاهد و در نقش علل اعدادی ظاهر می‌شوند. تفاوت درجه پیشین توکل با درجه فعلی را باید در تفاوت علت طولی با علت اعدادی دانست؛ زیرا در علت طولی نقش علیت حقیقی از اسباب بازستانده نمی‌شود؛ اما در علت اعدادی اساساً اسباب، علتی حقیقی به حساب نمی‌آیند تا در طول سایر علت‌ها دیده شوند. از نگاه حکما علت حقیقی علتی است که وجود معلول، وابستگی حقیقی به آن دارد و جدایی معلول از آن محال می‌نماید؛ مانند علیت نفس برای صورت‌های ذهنی؛ اما علت معده علتی است غیرحقیقی که در فراهم آوردن زمینه‌پیدایش معلول مؤثر است؛ هرچند وجود معلول، وابستگی جدایی‌ناپذیر به آن نداشته باشد. شأن علل اعدادی آن است که آمادگی قبول فیض از علت فاعلی را در ماده فراهم می‌آورند (طباطبایی، بی‌تا: ۸۶). حاصل آنکه در این مرتبه از توکل، اگرچه با اعتماد به نفس جمع‌پذیر است، دیگر نفس و کارآمدی‌های آن در حد علت اعدادی است و متوکل به خویشتن در حد و اندازه علت اعدادی نظر می‌کند.

اما عالی‌ترین درجه توکل از نگاه ملاصدرا آن است که متوکل خویشتن را همچون میت در برابر غا سل، متحرک به قدرت ازلی الهی بداند و در ضمن استناد جمیع اسباب

می‌شود، با دریافتی منفی از این مفهوم، جمع بین اعتمادبه‌نفس و توکل ناممکن می‌شود؛ زیرا چنین انسانی در سلسله علت‌ها، شأن و منزلتی برای خداوند قائل نمی‌شود و بی‌نیاز از اعتماد به خدا، گاه بر هستی و گیتی نیز حکم می‌راند؛ حتی اگر کسی به توحید نگاهی منفی نیز نداشته باشد و در هستی‌شناسی خود بی‌تفاوت از آن گذر کند، همچنان بر تفسیر منفی از اعتمادبه‌نفس تأکید ورزیده است.

اما در دریافت مثبت مفهوم اعتمادبه‌نفس که با عزت نفس و خودکارآمدی تقارب دارد، متوکل توانمندی‌های خود را ابزاری برای رهایی از آفاتی چون خودکم بینی و ضعف و سستی می‌بیند و بی‌نیاز از خلق، به انجام کوچک و بزرگ خواسته‌های خود همت می‌گمارد؛ با این همه، در چگونگی تطبیق و جمع میان توکل و اعتمادبه‌نفس با نظر به مبانی صدرایی، اعتمادبه‌نفس را باید تنها با برخی از مراتب توکل قابل جمع و در برخی دیگر خالی از موضوع دانست. به دیگر سخن، ملاصدرا در تبیین درجات توکل، نازل‌ترین مرتبه توکل را زمانی می‌داند که متوکل در آن مانند وکلای دیگر به خداوند اعتماد می‌کند؛ بنابراین، معنای موجهی را می‌توان برای اعتمادبه‌نفس در نظر گرفت. از نگاه صدرا متوکل در مرتبه بعدی، به‌سان طفلی است که به مادرش تکیه داشته و پناهی جز او در بیم‌هایش ندارد. در چنین نگاهی، اسباب از جایگاه «سببیت» به «مجرای فیض» فرو کاسته و در نقش علل اعدادی ظاهر می‌شوند. در این مرتبه از توکل، اگرچه با اعتمادبه‌نفس جمع‌پذیر است، دیگر نفس و کارآمدی‌های آن در حد علت اعدادی ظاهر می‌شوند. عالی‌ترین درجه توکل از نگاه ملاصدرا هنگامه‌ای است که متوکل جمیع اسباب و مسببات را به خداوند استناد می‌دهد. در این مرتبه باید گفت اعتمادبه‌نفس دیگر نه به معنای علیت طولی و نه علیت اعدادی و نه هیچ معنای دیگری امکان‌پذیر است و اساساً به سبب فنای فعلی متوکل، فعل و اثری از نفس متصور نیست تا اعتماد و تکیه بر آن

مطرح شود.

منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- آشتیانی، سید جلال، (۱۳۷۰)، شرح مقدمه قیصری بر فصوص الحکم، تهران، امیرکبیر.
- ۳- آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۹۹)، غرر الحکم و درر الکلم، شرح جمال الدین محقق خوانساری، تهران، نشر دانشگاه تهران.
- ۴- ابن عربی، محی الدین، (۱۹۴۶م)، فصوص الحکم، قاهره، دار إحياء الكتب العربیة.
- ۵- ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت، دار صادر، چاپ سوم.
- ۶- اسلامی، حسن، (۱۳۸۷)، اعتمادبه‌نفس، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- ۷- اسلامی نسب، علی، (۱۳۷۳)، روان‌شناسی اعتمادبه‌نفس، تهران، انتشارات مهرداد.
- ۸- اسمایلز، سامویل، (۱۳۸۰)، اعتمادبه‌نفس، ترجمه علی دشتی، تهران: مرکز نشر و تحقیقات قلم آشنا.
- ۹- ایروانی، جواد و علی عمادی، (۱۳۹۲)، «واکاوی چارچوب و شاخصه‌های اعتمادبه‌نفس در پرتو آموزه‌های قرآنی»، نشریه آموزه‌های قرآنی، دانشگاه علوم رضوی، شماره ۱۸، صص ۲۵-۵۰.
- ۱۰- برمن، کارول دلبیو، (۱۳۹۸)، اختلالات شخصیت براساس DSM-5 و الگوی ابعادی: راهنمای عملی برای روان‌پزشکان و روان‌شناسان، ترجمه آزاده محولاتی و علی فتیحی آشتیانی، تهران، بعثت.
- ۱۱- پاشایی، محمدجواد و محمود صیدی، (۱۴۰۰)، «بازشناسی انواع دعا و کارکرد آن در رویارویی با شرور با تأکید بر آرای ابن عربی»، مجله علمی پژوهشی مطالعات عرفانی، شماره ۳۳، صص ۷۳-۹۴.
- ۱۲- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۲)، تفهیم تسنیم، تحقیق

- روح‌الله رزقی، ج ۲۹، قم، نشر اسراء.
- ۱۳- حسن‌زاده آملی، حسن، (۱۳۸۵)، دروس معرفت نفس، قم، نشر الف لام میم.
- ۱۴- سبزواری، هادی، (۱۳۷۶)، رسائل حکیم سبزواری، تصحیح: جلال‌الدین آشتیانی، تهران، اسوه محل.
- ۱۵- سبزواری، هادی، (۱۳۶۹)، شرح المنظومه، شرح حسن‌زاده آملی، تهران، نشر ناب.
- ۱۶- سعدی‌پور، اسماعیل، (۱۳۹۰)، روش‌های افزایش عزت نفس در کودکان و نوجوانان، تهران، انجمن اولیاء و مربیان.
- ۱۷- شجاعی، محمد صادق، (۱۳۸۳)، توکل به خدا، راهی به سوی حرمت خود و سلامت روان، قم، مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- ۱۸- شولتز، دوان پی و سیدنی آنشولتز، (۱۴۰۰)، نظریه‌های شخصیت، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران، نشر ویرایش.
- ۱۹- طوسی، محمد بن حسن، (بی‌تا)، التبیان فی تفسیر القرآن، چاپ اول، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ۲۰- طباطبایی، محمدحسین، (بی‌تا)، بدایه الحکمه، قم، مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین.
- ۲۱- طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۸۷)، تعالیم اسلام، تصحیح هادی خسروشاهی، قم، مؤسسه بوستان کتاب.
- ۲۲- فراهیدی، خلیل، (۱۴۱۴ ق)، العین، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، قم، مؤسسه بوستان کتاب.
- ۲۳- فیست، جس، گریگوری جی، فیست و تامی آن رابرتس، (۱۳۹۸)، نظریه‌های شخصیت. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران، نشر روان.
- ۲۴- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۱۳ق)، الکافی، بیروت، دار الاضواء.
- ۲۵- لواسانی، سید محمدرضا و مسعود آذربایجانی، (۱۳۹۱)، «الگوی اعتمادبه‌نفس در اخلاق اسلامی»، دوفصلنامه مطالعات اسلام و روان‌شناسی، شماره ۱۰، صص ۱۱۹-۱۳۷.
- ۲۶- مروتی، سهراب و فریبا بهروز، (۱۳۹۵)، «معناشناسی واژه اعتمادبه‌نفس در قرآن و حدیث»، پژوهش‌نامه معارف قرآنی، شماره ۲۷، صص ۱۰۷-۱۳۲.
- ۲۷- مقری فیومی، احمد بن محمدعلی، (۱۹۲۸م)، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، قاهره، المطبعه الامیریه.
- ۲۸- مصطفوی، حسن، (۱۳۶۸)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۲۹- ملا صدرا، شرح اصول الکافی، (۱۳۶۶ب)، تصحیح محمد خواجه‌جوی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- ۳۰- ملا صدرا، (۱۳۶۶الف)، تفسیر القرآن الکریم، قم، نشر بیدار.
- ۳۱- ملا صدرا، (۱۹۸۱م)، الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
- ۳۲- ملا صدرا، (۱۳۶۳)، مفاتیح الغیب، تصحیح محمد خواجه‌جوی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- ۳۳- ملا صدرا، (۱۳۶۱)، ایقاظ النائمین، تصحیح محسن مؤیدی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی. انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران.
- ۳۴- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار، تصحیح جمعی از محققان، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ۳۵- نراقی، محمد مهدی، (۱۳۸۳ق)، جامع السعادات، چاپ چهارم، بیروت، اعلمی.
- ۳۶- یزدان‌پناه، سید یدالله، (۱۳۸۹)، مبانی و اصول عرفان نظری، نگارش سید عطاء انزلی، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ دوم.
- 37- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman and Company.

- 38- Blum, C.A., Borglund, S. and Parcells, D. (2010) High-Fidelity Nursing Simulation: Impact on Student Self-Confidence and Clinical Competence. *International Journal of Nursing Education Scholarship*, 7, 1-14.
- 39- Dyk, Jennifer Van ,Sandra L. Siedlecki, Joyce J. Fitzpatrick (2016). Frontline nurse managers' confidence and self-efficacy. *J Nurs Manag* ;24(4):533-9.
- 40- Edwards, K.J. (2016). *ISBARR communication workshop and its effect on novice baccalaureate nursing students' self-confidence*. Doctoral dissertation, Colorado State University-Pueblo.
- 41- Lubbers, J. and Rossman, C. (2016). The effects of pediatric community simulation experience on the self-confidence and satisfaction of baccalaureate nursing students: A quasi-experimental study. *Nurse Education Today*; 39:93-8.
- 42- Shrauger, J. S., & Schohn, M. (1995). Self-confidence in college students: Conceptualization measurement, and behavioral implications. *Assessment*, 2, 255-278.
- 43- Tafarodi, R. W., & Swann, W. B., Jr. (1995). Self-liking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure. *Journal of Personality Assessment*, 65(2), 322-342.
- 44- Uglanova, E. (2014). Self-Confidence. In: Michalos, A.C. (eds) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_2624.
- 45- White, Krista A. (2009). Self-Confidence: A Concept Analysis. *Nursing Forum*. 44(2):103 - 114. DOI:10.1111/j.1744-6198.2009.00133.x.